

született s 1703-ban már meghalt Arnu Miksa, nem 1679-ben, hanem 1697-ben írta művét, melynek a wilnai császári könyvtár példányáról vett czímmását csakugyan úgy is leltem meg gyűjteményemben. A mű czíme következő: *Secundum Aetatis Saeculum Tyrnaviensis Apollinis S. Francisci Xaverii Scholæ Poëseos Patroni A Novem Mufis Romanorum Pontificum Novem elogijs celebratum.*

Anno M. DC. LXXXVII. — Tyrnaviæ Typ. Acad. per Joannem Andream Hörmann. 8.

Am ama vaskos kötetek szerkesztői nem bíbelődnek ilyféle bagatelle-ekkel. Latin, francia s magyar művekben újra meg újra ismétlődik ugyanez a baklövés, s ha a német irodalomban nincs is nyoma ugyanennek, de épen ott, hol Arnu nevének kellene állani, egy másfajta igen erős lapsus dísztelenkedik.

Dr. Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich című roppant terjedelmű munkájából, melynek I. kötete Stöger I. kötetével egyidejűleg, szintén 1856-ban és Bécsben jelent meg, — kimaradt ugyan Arnu neve, de ép e név helyén, az I. kötet 70. lapján, Arnstein és Arrigoni neve közt, ezt a tételt olvassuk:

«*Aron, Gábor (Major in der ungarischen Insurgenten-Armee; im Felde geblieben 1849.)*» stb.

Ki ne venné észre, hogy itt ama modern «tüzes Gáborról», az ágyúöntő *Gábor* Áronról van szó, kit Wurzbach, tudatlanságában, megtett Áron Gábornak.

Olvasóink ne vegyék csapongásnak, hogy Sommervogel műve megbírálasakor Wurzbachot is ismertetjük. Nem ok nélkül terjeszkedtünk ki Wurzbach nagyszabású művére, a mint szintén nem ok nélkül hoztunk szóba még három nagyterjedelmű munkát.

Az úgynevezett nagyszabású művek világszerte üzött szertelen cultusának kellő színvonalra leszállítása állt előttünk, s azért mutattuk be világosan, minden ellenvetést kizárólag, hogy a legtöbb afféle collossalis művel, szerkesztőik egyebet nem igen tudnak elérni, mint a reflexió nélküli feldolgozásnak Hercules oszlopait.

BALLAGI ALADÁR.

Nagyváthy János élete. Írta Nagyváthy Kálmán. Pozsony, 1890. 62 lap.

Az ősei emléken kegyelettel csüggő utódnak az ősök érdemeit megörökítő följegyzései, becses forrásul szolgálhatnak a történetírás részére még akkor is, ha különben a szi-

gorúbb kritikát nem állnák ki s ha az irodalmi színvonalat el sem érnék. Egy-egy kiváló író, politikus vagy katona élettörténetének megírását felette megkönnyíti a családi levéltárak aktáinak vagy a családi hagyományoknak közzététele. A családtagtól — ha nem professionatus író — kívánni sem lehet, hogy a rendelkezésére álló adatokat kerek egészszé, irodalmi becsű műben dolgozza fel. Mihelyt az arra hivatottak részére anyagot szolgáltat: már érdemes művet végzett s a legnagyobb igaztalanság lenne kicsinyleni vagy éppen megrovni bárkit is azért, mert teljes jóakarattal közkinccsre tesz birtokában lévő adatokat.

Nagyváthy Kálmán elismerést érdemel szorgalmáért és jószándékáért, melylyel egyik jónevű ősenek élettörténetéhez egy csomó érdekes adatot közzé tesz. Művét őszinte kegyelet sugallta, s úgy érezzük, hogy legnemesebb érzelmei ellen követnénk el sérelmet, ha nem lennének elnézők iránta, bár irálya pongyola s előadása szakgatott. Nem is az a célja, hogy előadásával gyönyörködtessen; hanem hogy elmondja, mit hallott Nagyváthy Jánosra vonatkozólag apjától, nagyapjától nagynénjétől, mit olvasott itt vagy ott; s mindezt csak azért teszi, hogy említett jelesünk leendő életírójának feladatát megkönnyítse.

Nagyváthy Jánosnak mint írónak méltatását meg sem kísérti, ami csak annyiban kifogásolható, mert monographiája alkalmi irat, «emlék annak az első magyar gazdasági kézikönyv megjelenésének százados ünnepére», melyet Nagyváthy írt *A szorgalmatos mezei gazda* cím alatt s melyet az orsz. gazdasági egylet 1891. évi nagygyűlésén azzal ült meg, hogy Nagyváthy Jánosnak a dísztermébe függesztett arcképét leplezte. Igaz, hogy az említett munka — a mint azt bizonyára Nagyváthy Kálmán is tudja — Mitterpacher, a tudós egyetemi tanár, *Elementa rei rusticae*je nyomán készült; de azért van benne annyi eredetiség, hogy — stylusát és előadását is tekintetbe véve — Nagyváthynak a korabeli gazdasági írók közt az első helyet biztosítsa.

A monographia említett hiányát azonban szívesen elnézzük. Mert — megvalljuk őszintén — szerzőjének kritikáját különben sem tartjuk megbízhatónak. Ha egyéb nem, maga a családi összetartozóság érzete, ez a különben tiszteletreméltó erény, oly mértékben van a szerzőben kifejlődve, hogy elfogulttá, részrehajlóvá s így képtelenné teszi őt tárgyilagos kritika gyakorlására.

Elfogultságát mi sem mutatja annyira, mint ítélete Festetichről, a Georgicon alapítójáról. Festetich, Nagyváthyval, mint jószágigazgatójával, állítólag méltatlanul bánt. Hat évi hivataloskodás után elfogadta nyugdíjaztatása iránt beadott

kérelmét. Úgy látszik, Nagyváthy Kálmán a nagyatyja testvérén (mert — úgy tudjuk — ez volt Nagyváthy János) ejtett sérelmet a családi közösség érzetéből kifolyólag magáéiv teszi. Másnak alig tulajdoníthatjuk Festetich iránt tanusított ellenszenvét. Ha csak a Festetich torzképének megrajzolásában az nem vezette, hogy Nagyváthyt annál magasabbra emelje, a mi megint csak a családhoz való meleg ragaszkodásban lenné magyarázatát.

Ha valaki jónak látja megkísérleni, hogy letaszítson egy kitűnőséget arról a magas piedestaltól, melyre egy évszázad közvéleménye helyezte: ehhez a bátorságon s a meggyőződés erején kívül valami egyébre is szükség van, a mi nem minden embernek adatott. A ki különös hivatottság és tehetség nélkül adja magát ilyen merész vállalatra: az önmagának árt, saját hitelét kockáztatja a nélkül, hogy célját még csak meg is közelíthetné.

Nagyváthy Kálmán Festetich Györgyöt úgy mutatja be, mint a ki «félt nem okos embernek tartatni», «a gazdaság terén emelkedettebb ítészettel nem birt», a ki nem összpontosítá minden figyelmét a Georgiconban, a kinek egész élete kapkodásból állt s a kinek még «politikai pályáján sem hiányzott a salto mortale».

Mindmegannyi súlyos vád, melyet azonban a szerző nem bizonyít, de bebizonyítani nem is lenne képes.

A keszthelyi gróf a magyar közgazdaság és közművelődés történetében nem foglalhatná el az első helyek egyikét, ha azoknak a vádoknak csak a legcsekélyebb alapjuk is volna. Hogy «félt nem okos embernek tartatni», ez ép olyan beszéd, mintha valaki ráfogná, hogy félt nem mágnásnak tartatni. Hogy félhetett volna attól, a mit soha senki nem vont vele szemben kétségbe. Hibái, fogyatkozásai lehettek; de hogy eszes, tanult ember volt, azt még ellenségei is elismerték.

Hogy a gazdasági kérdésekben mily emelkedett álláspontot foglalt el, vagy — hogy Nagyváthy kifejezésével éljünk — «a gazdaság terén mennyire emelkedett ítészettel birt»: erre nézve a bizonyítékok egész sora áll rendelkezésünkre. A gazdasági szak-oktatás terén övé az úttörés dicsősége; valóságos példánygazdasággá tette uradalmait és pedig — a mit Nagyváthy Kálmánnal szemben különösen hangsúlyozunk kell — saját erejéből, a mikor már Nagyváthy János mint jószágigazgató nem volt többé oldala mellett; a legjelesebb gazdákat maga körül csoportosítá s irodalmi munkásságra buzdította; a Georgicon számára gondoskodott tanerők képzéséről; gazdasági kiállításokat rendezett stb. stb. Szóval megmutatta az irányt, melyben a magyar mezőgazdaságnak haladnia kellett, hogy boldoguljon.

Nagyváthy K. a grófnak a Georgicon érdekében hozott óriási áldozatait sem méltatja kellőképen s előadásából az tűnik ki, mintha a gróf nem fordított volna elég gondot eme nagyszerű alkotására. Pedig ez az intézet már Festetich idejében, az ő gondoskodása következtében nemcsak ide haza, de a külföldön is a gazdasági tanintézetek mintájának ismeretett el, fölszerelve a gyakorlati oktatáshoz szükséges mindenféle gyűjteménnyel, kiegészítve lovász- és vadász-iskolával, mérnöki képezdével, sőt megtoldva a jogászképző Pristaldæummal is.

A mi a kapkodás vádját illeti, ez ép oly igazságtalan, mint a többi. Ha Festetich részéről kapkodás lett volna az, hogy sok mindenre kiterjeszté figyelmét, hogy ugyanakkor, a mikor a gazdák szakképzettségének fejlesztésén fáradozott, Csurgón gymnasiumot állított fel, Keszthelyen heliconi ünnepélyeket rendezett, Budapesten convictust szervezett, az írókat mint bőkezű Mæcenas támogatta: akkor Széchenyit, a ki egyik vállalat után a másikat létesítette, ép oly joggal lehetne kapkodással vádolni. A ki egész életét egy vezéreszme megvalósításának szenteli; a ki — mint Festetich — a közművelődés terjesztését tűzte ki végcéljává: az, bármennyi eszközt használ is föl céljának kivitelére: kapkodónak nem mondható, különösen akkor, ha — miként Festetich — félig sikerült vállalatot nem hagy hátra maga után s egy új ötlet vagy gondolat kedvéért nem mellőzi és nem hanyagolja el régebben kezdeményezett vállalatait.

Annak a bizonyításával is adós marad Nagyváthy, hogy Festetich «politikai pályáján sem hiányzott a salto mortale». Tudtunkkal Festetich, életében egyszer csinált — ha úgy tetszik — salto mortalét a politikában. A Græven-ezred nevében ugyanis folyamodván a királyhoz, hogy a magyar ezrednek szolgálati és vezénylő nyelve a magyar legyen s hogy tisztjeik magyar emberek legyenek, midőn e miatt a bécsi udvarral meggyült a baja: a katonai szolgálatból kilépett. De ezért talán szemrehányással nem illehetjük emlékét!

A milyen igazságtalan és helytelen Nagyváthy kritikája a Georgicon alapítójával szemben: nagyobbára olyanok többi kritikái észrevételei is. Pethe Ferenczről például azt tartja, hogy impraktikus író volt s lapját «dagályosan, minden eredeti felfogás nélkül szerkesztette». Igaz, hogy közleményeinek gyakorlati szempontból nem sok hasznát lehetett venni. De másrésről az is kétségtelen, hogy korának egyik legtanultabb gazdája volt s hogy *Vizsgálódó magyar gazda* című, Bécsben megjelent folyóiratában igen sok eredeti gondolatot pendített meg. Irmodora pedig nem annyira dagályos, mint inkább csiszolatlan, darabos, a jóízléssel ellenkező volt.

Még magát Nagyváthy Jánost is félreérti, illetőleg félreismeri a szerző, midőn azt írja róla, hogy a *Valláscserélés* című röpirata után atheistának kell őt tartanunk.

A szerzőt ép úgy, mint előtte már másokat is, úgy lát-szik, az említett röpirat következő mottója ejtette tévedésbe:

«Édes ember-társom! értsd meg lételedet,
Ne add árendában a papnak eszedet.
Gondolkozz, vizsgálódj; erre való az ész;
Aki vakon hiszen, papok számára lész.»

Ilyen mottóból — mint azt már másutt megírtam — azt lehetne következtetni, hogy Nagyváthy egy istentelen ember, ki minden pozitív vallásnak ellensége. Művének tartalmából azonban ez nem tűnik ki. A pozitív hitcikkeket nem bántja egy szóval sem; csak a szabad kutatás jogát vitatja vallási téren, s ezzel a protestantismus álláspontjára helyezkedik. Drasztikus kifejezésein pedig nincs miért megütdődnünk. Hiszen abban a korban a valláspolitikai kérdésekhez másképen nem is tudtak az írók hozzászólni. A durvaság, melyet Seitz és Trenk honosítottak meg a pamphlet-irodalomban, Epidemiává fajult, mely még az olyan szelid kedélyű embereket is magával ragadta, mint a milyen Nagyváthy volt.

A szerző kritikai botlásai mellett enyhébb beszámítás alá esnek tárgyi tévedései, melyek művének értékét csak kis mértékben devalválják. A szoros értelemben vett tévedések közé nem sorozható, de azért mégis helyreigazítást, illetőleg magyarázatot igényel a szerző ama kifejezése, hogy Nagyváthy Budapestre menvén, ott «bizonyára nem tervek nélkül, eljárt az egyetemre». Persze hogy nem tervek nélkül frequentálta az egyetemet. A célja az volt, hogy a philosophiából a doktori fokozatot megszerezze magának. Erre vonatkozólag Kazinczy ezeket írja Arankának: «Ez az ember mintegy 35 esztendő ember. Sárospataki kálvinista deák, s losonczy conrector vala. Onnan mint az ifjú Mocsárinak nevelője lemene Pestre philosophiában doctorisáltatni, hogy concurrálván pro cathedra philos. pápista oskolában professor lehessen». Majd így folytatja: «Egy sok tehetségű derék ember. Kőműves. Fordításai jók, de sok grammatica hibája van, mert írni csak most kezd. Ilyen az arra helyett, az arra cum accentu; szeleje pro szőlője etc. Ez vala az, a kire Révai rá bízta a M. Társaság eránt való planum kidolgozását».

Hogy Nagyváthy Pesten Kazinczyval a «Nagyszívűséghez» című szabadkőműves-páholyban ismerkedett volna meg, miután Kazinczy a nevezett páholy tagja: ez már határozott tévedés. Mert Kazinczy a miskolczy «Erényes cosmopolitához» című páholy tagjai közé tartozott. «Én a miskolczy

virtuosus cosmopoliták tagja vagyok — írja Arankának 1790. jan. 25-kén. A páholy mindazáltal dolgozni régen megszűnt; mert előljáró atyátokfiai elszéledtenek, és a fejedelem rende-
lése gátlást vetett barátságos öszvegyüléseinknek. Azolta munka és páholy nélkül vagyok.»

Nagyváthynak a *Veres barát* című röpirata bírálatául, — melyben az egyenlőség eszméjét énekli meg, — a szerző e sorok írójának irodalomtörténeti művéből egy passust idéz, mely Nagyváthynak egy másik röpiratára, a *Csillagok forgásiból való polgári jóvendülésre* (L'horoscope de Pologne) vonatkozik, a mi által természetesen félrevezeti olvasóit. Az olvasó ugyanis szükségképen abban a hiszemben fog lenni, hogy a *Veres barátban* állítja Nagyváthy pellengérré a lengyel nemes-séget s abban fordulnak elő bizonyos drasztikus kifakadások, holott a lengyel nemességről ott szó sincs, a röpirat hangja pedig a lehető legsímább.

Thærről, a nagyhírű porosz tanárról, kinek tanácsát a gazdaság berendezésére nézve Festetich szintén kikérte, a szerző kicsinylőleg nyilatkozik, azt írván, hogy egészen fölösleges volt tanácsért a magyarországi viszonyokkal ismeretlen Thærhoz fordulni. Pedig Thær különösen a vetésforgókra nézve sok életrevaló eszmét közölt Festetichchel, melyet ez utóbbi, uradalmaiban tényleg foganatosított is.

A XIX. században élt igaz magyar hazafinak örömródi című röpirat megjelenési idejére nézve a szerző polemikába bocsátkozik Conchával s közvetve e sorok írójával. Ő az 1815—1818 közti időre teszi annak megjelenését. Indokai e tekintetben igen gyöngék. Mert az a körülmény, hogy Nagyváthy János az említett névtelenül megjelent röpiratban azt írja, hogy látta a XVIII. század végét s a XIX. földelülését, valamint hogy több helyütt öreg embernek mondja magát: semmit nem bizonyít. Ezek egyszerűen írói fogások, melyekkel a szerző művének hatását kívánta fokozni. Ezzel szemben áll Concha ama döntő észrevétele, hogy az 1790-ben megjelent *Meghamisított mértéke az emberi polgárságban találkozható valóságos elsőségek* című alkalmi irat a magyar hazafi *Örömródi*ra hivatkozik, a miből természetesen az következik, hogy ez utóbbi 1790-ben már forgalomban volt. A monographia szerzője azonban azt hiszi, hogy a *Meghamisított mértéket* is valami jezsuita (pedig nem jezsuita, hanem Erdélyi Keresztúri József váci kanonok) vagy a jelen század második tizedének végén vagy pedig harmadik tizedében írta s «vissza, rágalmozási okokból keltezte».

Amennyiben a *Meghamisított mérték* megjelenési ideje alapján dönthető el a vitás kérdés, hogy mikor láttak napvilágot az *Örömrók*: mint tényt jelezhetjük, hogy az előbbi

röpiratot *Az emberi polgárságban található valóságos elsőség* czáfolatául írták, ez pedig 1790-ben jelent meg. Azt hiszem, nem valószínű, hogy egy 16 lapos olyan röpiratot, mely a maga korában sem keltett valami különösebb feltűnést, 30 vagy 40 év múlva érdemesnek tartsanak megczáfolni. A pamphlet élete olyan, mint a hirlapi közleményé. Mind a kettő az irodalom tiszavirágja, melynek élete rendszerint nem is napokra, csak órákra terjed.

Nagyváthy Kálmán kis alkalmi iratával hogy ily tüzetesen foglalkoztunk, már ezzel mintegy elismertük, hogy megérdemli a figyelmet. A ki a magyar mezőgazdaság történetét s a hazai modern mezőgazdaság úttörőinek életrajzát valamikor megírja: mindenesetre haszonnal forgathatja. Ha annak átolvasása, mondhatnók: tanulmányozása közben — mert van benne elég tanulmányozásra méltó anyag is — a kritikai észrevételeket egyszerűen átugorja s ha némi figyelemre méltatja e sorok írójának a tárgyi tévedésekre vonatkozó megjegyzéseit: a Nagyváthy János egyéniségének rajzához megkívántató vonásokat meg fogja ott találni, s az arczkép, melyet ezek fölhasználásával fest: egészen élethű lehet.

BALLAGI GÉZA.

*Kisfaludy Sándor levélregénye. Írta dr. Werner Adolf.
Budapest, 1890. 55 l.*

E mű Kisfaludy Sándornak 1871. Toldy kiadásában megjelent levélregényéről, a «Két szerető szív történeté»-ről szól. Már e tárgyánál fogva is megérdemli figyelmünket, mivel már Toldy panaszkodik, hogy «regényirodalmunk e díszét az æsthetikai kritika észre sem vette» (1874). Egyáltalában nagyon kevés az, mit e kérdésre vonatkozólag olvashattunk; pedig megérdemli figyelmünket, mert e levélregény, míg egyrészt becses adatokat nyújt a «Kesergő szerelem» dalmokának életéhez, másrészt, mint irodalmi mű is figyelemre méltó.

Az értekezés négy részből áll. Az első részben a szerző Kisfaludy S. és Szegedy Róza viszonyát tárgyalja, minthogy szükséges a levélregény megértéséhez, mely e viszonynak gyümölcse volt. E viszony ismertetésénél foglalkozik a szerző Toldynak 1874. decz. 30. a Kisfaludy-társaságban tartott felolvasásával és Dengi Jánosnak a Kisfaludy-családról írt értekezésével, melyekben mindketten Kisfaludy házasságát érdekházasságnak mondják. Eredeti kéziratok alapján igyekeznek szerzőnk e véleményt megczáfolni, de mivel újabb kéziratokat ő sem fedezett fel, csak negatív bizonyítékokkal, de